Qabul qilindi: 3-oktabr 2026-yil • Ma’qullandi: 8-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 13-oktabr 2026-yil

IJODIY ERKINLIK VA IJTIMOIY MAS’ULIYAT: SAN’AT AVTONOMIYASI HAMDA AXLOQIY TANQIDNING O‘ZARO CHEGARALARI

ТВОРЧЕСКАЯ СВОБОДА И СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ: ГРАНИЦЫ АВТОНОМИИ ИСКУССТВА И ЭТИЧЕСКОЙ КРИТИКИ

CREATIVE FREEDOM AND SOCIAL RESPONSIBILITY: THE BOUNDARIES OF ARTISTIC AUTONOMY AND ETHICAL CRITICISM

Qosimova Nilufar Muratjon qizi

Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Orcid: 0009-0002-9538-2517

Annotatsiya. Ijodiy erkinlik bilan san’atga axloqiy e’tiroz bildirishning farqli vakolatlari tahlil qilinadi. Estetik avtonomiya, axloqiy tanqid va madaniy ifoda manbalari konseptual qiyoslanadi. Qahramon, muallif, tasvirlangan shaxs va namoyish tashkilotchisi maqomlari ajratiladi. Tanqid predmetini hamda unga javob turini aniqlashtiruvchi besh mezonli matritsa taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: ijodiy erkinlik, san’at avtonomiyasi, axloqiy tanqid, mas’uliyat, mualliflik, talqin, qadr-qimmat.

Аннотация. Анализируются различные основания творческой свободы и этического возражения искусству. Сопоставлены источники об эстетической автономии, этической критике и культурном выражении. Разграничены позиции персонажа, автора, изображённого человека и организатора показа. Матрица пяти критериев уточняет предмет критики и соответствующий тип ответа.

Ключевые слова: творческая свобода, автономия искусства, этическая критика, ответственность, авторство, интерпретация.

Abstract. The article examines the distinct grounds of artistic freedom and ethical criticism. Sources on autonomy, ethical criticism and cultural expression are compared.

Characters, authors, represented people and exhibition organisers are distinguished. A five-criterion matrix identifies the object of criticism and an appropriate kind of response.

Keywords: creative freedom, artistic autonomy, ethical criticism, responsibility, authorship, interpretation, dignity.

Kirish

San’atning erkinligi va ijtimoiy mas’uliyatini qarama-qarshi qo‘yish ikki soddalashtirishga olib kelishi mumkin. Birinchisida asarning qadri faqat uning axloqiy xabari bilan belgilanadi; ikkinchisida esa badiiy shaklga ega bo‘lgan har qanday ifoda tanqiddan tashqarida deb olinadi. Mazkur maqola har ikki taxminni tekshiradi. Asar bo‘yicha axloqiy savol berish uning barcha estetik masalalarini hal qilmaydi, ijodiy avtonomiya esa boshqalarning muhokama qilish imkoniyatini bekor qilmaydi.

Carrollning axloqiy tanqid haqidagi qiyosiy tahlili[1] va Rancière ko‘targan tomoshabin talqinining mustaqilligi[2] bu muammoni ochish uchun nazariy asosdir. O‘zbekiston Konstitutsiyasining 53-moddasi ijod erkinligini huquqiy kontekstda belgilaydi[3]. UNESCOning 2005-yilgi konvensiyasi madaniy ifodalar xilma-xilligiga doir xalqaro normativ manbadir[4]. Ushbu maqola aniq asarni cheklashga doir huquqiy hukm chiqarmaydi.

Maqsad axloqiy tanqidning predmeti, dalili va javob vakolatini aniqlashtirish. Asosiy savol: qahramonning harakati, muallifning badiiy yechimi va asarning yaratilish sharoitiga nisbatan e’tirozlar qanday farqlanadi? Etosfera barqarorligi bu doirada bir xil fikr talab qilish emas, ijod va tanqidning o‘zaro javobgarligini dalillar bilan muhokama qilish imkoniyati sifatida ko‘riladi.

Materiallar va metodlar

Tadqiqot normativ-konseptual qiyoslash va qarshi misol tahliliga asoslandi. Carroll[1], Rancière[2], san’atning ijtimoiy ta’siri tarixi[5] hamda ishtirokchi ijodning munosabatlari [6] bir korpusda, ammo turli masalalarni yorituvchi manbalar sifatida o‘rganildi. Huquqiy norma[3] bilan madaniy ifoda konvensiyasi[4] va UNESCOning 2024-yilgi doirasi[7] normativ qiyoslash uchun ishlatildi.

Tahlil birliklari e’tirozning matni, uning predmeti, keltirilgan dalil va so‘ralgan javobdan iborat. Estetik hukm, axloqiy da’vo va huquqiy talab bir xil turdagi hukm deb olinmadi. Matritsa real nizolarni baholash natijasi emas; ikki shartli vaziyat orqali toifalar chegarasi aniqlashtirildi. Birlamchi suhbatlar o‘tkazilmagan va amaldagi muassasalar yoki shaxslar faoliyati haqida ayblov ilgari surilmagan.

Natijalar

Birinchi natija qahramonning ovozi bilan muallif pozitsiyasini ajratish. Axloqan bahsli fikrning asarda mavjudligi uning muallif tomonidan so‘zsiz ma’qullanganini anglatmaydi. Hikoyachining ishonchliligi, kompozitsiya, qarshi epizod va yakun mazmuni tekshirilishi kerak. Bitta jumlani kontekstdan ajratib, butun asarning axloqiy ma’nosi deb olish matn tahlilining chegarasini buzadi. Shu bilan birga, “bu faqat qahramon fikri” degan javob ham kompozitsion dalilni tekshirishdan ozod qilmaydi.

Ikkinchi natija ijodiy tanlov bilan ijodiy jarayon munosabatini ajratadi. Qahramonni murakkab yoki yoqimsiz qilib yaratish badiiy qaror bo‘lishi mumkin. Real insonning shaxsiy hikoyasini ruxsatsiz oshkor qilish esa boshqa savoldir. Birinchi holat asarning mazmunini, ikkinchisi esa odamlar o‘rtasidagi munosabatni tahlil qiladi. Ushbu farq estetik avtonomiyani shaxsiy ma’lumotlardan foydalanish vakolatiga avtomatik aylantirmaslik uchun zarur.

Uchinchi natija tanqid va majburlashni farqlaydi. Tomoshabin asarni baholash, e’tiroz bildirish yoki uning talqiniga qo‘shilmaslik imkoniyatiga ega bo‘lishi mumkin. Biroq shu e’tirozdan barcha auditoriyaga yagona talqin majburiy bo‘lishi kerak, degan xulosa kelib chiqmaydi. Mazkur ish erkin tanqid bilan institutsional cheklash haqidagi qarorni bir xil amal deb olmaydi. Ikkinchisi alohida vakolat va huquqiy asoslarni talab qiladigan masala bo‘lib, bu maqolada konkret tarzda hal etilmaydi.

To‘rtinchi natija javobgarlikning manzilini aniqlaydi. Tarixiy fakt noto‘g‘ri ko‘rsatilgani haqidagi e’tiroz fakt tekshiruviga, asardagi ma’noning talqiniga oid e’tiroz esa matniy dalilga murojaat qiladi. Rozilikka oid savol ijod jarayonining qaydini, yoshga mos namoyish haqidagi savol esa auditoriya va taqdimot sharoitini aniqlashni talab etadi. Barcha

e’tirozga “didlar turlicha” degan javob berish ushbu farqlarni yo‘qotadi.

Beshinchi natija san’at avtonomiyasini ijtimoiy aloqalardan mustaqillik emas, badiiy savolni o‘ziga xos asoslar orqali muhokama qilish huquqi sifatida talqin qilishdir. Bu ta’rif muallifning mutlaq daxlsizligini bildirmaydi. Estetik baho axloqiy bahoni bekor qilmagani kabi, axloqiy hukm ham asarning barcha formal xususiyatlarini o‘lchamaydi. Mazkur farqlashda etosfera kelishmovchilikni yo‘qotishdan ko‘ra uning predmetini aniq saqlash orqali tadqiq etiladi.

Avtonomiyaning institutsional va estetik ma’nolari ham ajratilishi lozim. Estetik ma’no asarning ichki yechimini o‘ziga xos mezonlarda muhokama qilishga tegishli. Institutsional ma’no esa kim asarni yaratishi, tarqatishi yoki baholash jarayonida vakolatga ega ekanini so‘raydi. Birinchi ma’noni tan olish ikkinchi doiradagi barcha qarorni asosli deb hisoblashni talab qilmaydi. Shu farqlash ijodiy erkinlikni mavhum shior emas, aniq munosabatlar doirasida o‘rganishga imkon beradi.

Mas’uliyatning ortga va oldinga qaratilgan shakllari farqlanadi. Ortga qaratilgan savol nima sodir bo‘lgani va kim qaysi qarorni qilganini aniqlaydi. Oldinga qaratilgan savol esa keyingi namoyish, izoh yoki materialdan foydalanish qanday tashkil etilishini muhokama qiladi. O‘tgan holat bo‘yicha to‘liq kelishuv bo‘lmasa ham, tomonlar keyingi foydalanish doirasini aniqroq belgilashi mantiqan mumkin. Bunday kelishuv asarning barcha talqinlari bir xil bo‘lishini talab qilmaydi.

Axloqiy tanqidning kuchi uning keskinligi bilan emas, tegishliligi bilan baholanishi kerak degan nazariy mezon taklif etiladi. Asarda muayyan guruh qanday tasvirlangani haqidagi e’tiroz o‘sha tasvir va kompozitsiyaga tayanadi. Muallifning boshqa mavzudagi qarashi bu dalil o‘rnini bosmaydi. Xuddi shuningdek, asarning ommabopligi unga qarshi har qanday e’tirozni avtomatik bekor qilmaydi. Dalil va predmet mosligi muloqotni shaxsiy yorliqlardan ajratish uchun zarur.

Talqinlarning teng maqomi ularning daliliy asosi tengligini anglatmaydi. Tomoshabin fikr bildirish imkoniyatiga ega, lekin uning aniq asar haqidagi da’vosi manba bilan tekshiriladi. Muallif ham o‘z niyatini tushuntirishi mumkin, biroq niyatning mavjudligi

auditoriyaning barcha boshqa o‘qishlarini noto‘g‘ri qilmaydi. Shu ikki cheklov birgalikda saqlansa, erkin talqin bilan asoslangan bahs o‘rtasidagi munosabat aniqroq ko‘rinadi. Etosfera mazkur o‘zaro javobgarlik orqali tahlil qilinadi.

1-jadval

Axloqiy e’tirozning predmeti va javob chegaralari

Predmet	Savol	Tekshiruv	Chegara
Qahramon pozitsiyasi	Kim gapirmoqda?	Epizod va kompozitsiya.	Qahramon muallif emas.
Badiiy yechim	Talqin qanday qurilgan?	Shakl, kontekst, qarshi o‘qish.	Axloqiy hukm barcha estetik baho emas.
Real shaxsga munosabat	Qaysi ma’lumot ishlatilgan?	Rozilik va material manbai..	Ijodiy niyat cheksiz ruxsat emas.
Namoyish sharoiti	Auditoriya nimani biladi?	Izoh va taqdimot tartibi..	Ogohlantirish ma’qullash emas.
Tanqidga javob	Nima asosida qayta ko‘riladi?	Dalil va javob qaydi.	E’tiroz avtomatik taqiq emas.

Jadvaldan kelib chiqadigan asosiy talab e’tirozning predmetini o‘zgartirmaslik. Asardagi bahsli fikrga javoban muallifning shaxsiy qadrini baholash yoki rozilik masalasiga javoban faqat ijro mahoratini ta’kidlash tegishli savolni chetlab o‘tadi. Shu sababli dalil va javob bir xil doirada saqlanadi.

Bu tartib kelishuvni majburiy natija deb olmaydi. Muallif va tomoshabin badiiy tanlov yuzasidan turli qarashlarni saqlashi mumkin. Tadqiqot uchun qarashlar bir xil bo‘lgani emas, ular qaysi asoslar bilan ifodalangani va kimning qaysi imkoniyati hisobga olingani muhimdir.

Muhokama

Birinchi shartli vaziyatda sahna asaridagi personaj boshqalarga mensimay munosabatda bo‘ladi. Tomoshabin bitta lavha asosida asar kamsitishni ma’qullaydi, deydi. Asarning keyingi epizodlari ushbu qarashni shubha ostiga qo‘ygan bo‘lishi mumkin. Bunda tanqidga javob butun kompozitsiyani qiyoslashdan boshlanadi. Muallifning yaxshi niyatiga havola qilishning o‘zi yetmaydi; badiiy material ko‘rsatilishi kerak.

Ikkinchi shartli vaziyatda ijodkor real insonning shaxsiy hikoyasini tanitadigan belgilar bilan sahnaga olib chiqadi. Asar xayrixoh bo‘lsa ham, rozilik va daxlsizlik savoli ochiq qoladi. Endi “qahramon muallif emas” farqlashi masalani hal qilmaydi, chunki e’tiroz badiiy nutqqa emas, materialdan foydalanish munosabatiga tegishli. Ikkala misol ham tadqiqotchi yaratgan mantiqiy holatlardir, real shaxsga nisbat berilmaydi.

Mazkur yondashuvga qarshi e’tirozlardan biri san’atga tashqi axloqiy mezon yuklanishidir. Javob har bir asardan axloqiy dars talab qilinmasligida. Maqola estetik bahsning mustaqilligini tan oladi, ammo asar yaratilishida real insonlar qatnashganida ular haqidagi munosabatlarni tadqiqotdan chiqarib yubormaydi. Matarassoning hamkorlikdagi ijod haqidagi tahlili[6] aynan jarayonni ko‘rinadigan qilish uchun foydalidir.

Boshqa e’tiroz tanqidchilarning kuchi va imkoniyati bir xil emasligidir. Faqat nazariy “javob berish mumkin” deyish real eshitilish mavjudligini isbotlamaydi. Empirik davomda taqdimot shartlari, muallif va auditoriya izohlari, e’tirozga javobning mavjudligi qiyoslanishi mumkin. Biroq javobdan norozi bo‘lish eshitilmaganlikning yagona belgisi bo‘lmaydi. Mazmuniy ko‘rib chiqish bilan istalgan natijani olish farqlanishi kerak.

Bu ishda hech bir asarning axloqiy maqomi haqida yakuniy hukm berilmadi. Nazariy mezonlar huquqiy norma bilan bog‘liq bo‘lsa-da, konkret cheklovga maslahat emas. UNESCO hujjatlari[4] [7] madaniy xilma-xillikni muhokama qilish doirasini beradi; ular mahalliy nizo faktlarini tekshirish o‘rnini bosa olmaydi.

E’tirozning huquqiy va axloqiy maqomini ajratish amaliy tadqiqot uchun ham muhim. Axloqiy jihatdan bahsli ko‘ringan har bir holat qonunga xilof deb e’lon qilinmaydi; qonuniy ekanligi esa barcha axloqiy savollar tugaganini bildirmaydi. Mazkur maqola konkret nizoda

huquqiy maslahat bermaydi. U ilmiy tahlilda qaysi xulosa huquqiy normaga, qaysisi badiiy dalilga va qaysisi muallifning normativ argumentiga tayanayotganini alohida ko‘rsatishni talab qiladigan usulni taklif qiladi.

Xulosa

Ijodiy erkinlik va ijtimoiy mas’uliyat o‘rtasidagi munosabat qahramon, muallif, real shaxs va namoyish sharoitini farqlash orqali aniqlashtirildi. Axloqiy tanqidning asoslanganligi uning predmetiga mos dalil keltirish va tegishli javobni so‘rash bilan bog‘liq deb talqin qilindi.

San’at avtonomiyasi tanqiddan mutlaq ozodlik emas, axloqiy tanqid esa barcha badiiy baholarni almashtiruvchi hukm emas. Taklif etilgan matritsa shu chegaralarni tekshirish uchun konseptual vositadir. Etosfera barqarorligi bu doirada ijodiy farq va asosli e’tiroz birga mavjud bo‘ladigan mas’uliyatli munosabat sifatida o‘rganilishi mumkin.

Muallif va nashr ma’lumotlari

Muallif: [F.I.Sh.]; ilmiy daraja va unvon: [to‘ldiriladi]; tashkilot: [to‘ldiriladi]; e-mail: [to‘ldiriladi]; ORCID: [to‘ldiriladi]. Moliyalashtirish va manfaatlar to‘qnashuvi: [muallif kiritadi]. Birlamchi ishtirokchi ma’lumotlari yig‘ilmagan. Matn loyihasi va manbalarni izlashda generativ sun’iy intellekt yordamchi vosita sifatida qo‘llandi; nashrga topshiriladigan nusxaning yakuniy ilmiy tekshiruvi va mualliflik javobgarligi muallifga tegishli.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Carroll N. Art and Ethical Criticism: An Overview of Recent Directions of Research. Ethics. 2000. Vol. 110, No. 2. P. 350–387. https://doi.org/10.1086/233273

2. Rancière J. The Emancipated Spectator / transl. G. Elliott. London: Verso, 2021. 144 p. ISBN 9781788739641.

3. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir, 2023. Madaniy huquq, ijod erkinligi va merosga oid qoidalar.

4. UNESCO. Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions. Paris, 2005.

5. Belfiore E., Bennett O. The Social Impact of the Arts: An Intellectual History. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008. https://doi.org/10.1057/9780230227774

6. Matarasso F. A Restless Art: How Participation Won, and Why It Matters. London; Lisbon: Calouste Gulbenkian Foundation, 2019. ISBN 9781903080207.

7. UNESCO. UNESCO Framework for Culture and Arts Education. Paris: UNESCO, 2024..

